

MLADÝ ŠTEFÁNIK

József
Demmel

Uhorské roky Milana
Rastislava Štefánika od
narodenia po maturitu
1880 – 1898

MLADÝ ŠTEFÁNIK
Uhorské roky Milana
Rastislava Štefánika od
narodenia po maturitu
1880 – 1898

© Slovenské literárne centrum 2024

© József Demmel 2024

Design © Palo Bálik 2024

MLADÝ ŠTEFÁNIK

Uhorské roky Milana
Rastislava Štefánika od
narodenia po maturitu
1880 – 1898

József Demmel

Obsah

Prológ

8

Kríza „tisícročného
manželstva“. Slovenské dejiny
Uhorska v dlhom 19. storočí

14

Batôžtek z domova

22

„Nehmotné dedičstvo“
Milana Rastislava
Štefánika

23

Myjavská pahorkatina:
periféria Uhorska,
alebo kolíska slovenskej
histórie?

24

Evanjelickí farári
a slovenskí martýri:
Štefánikovci a Šulekovci

32

Pavel Štefánik

41

Rebelská kopaničiarska
obec: založenie Košarísk

49

Chudobný farár

v dualistickom Uhorsku

51

Evanjelická ľudová škola
niekde v Uhorsku

58

Martin Kostelný a svet
košarištianskej školy

59

Úlohy slovenského učiteľa

60

„Začali sa tu rodiť
Vladimírovia, Igorovia,
Fedorovia“

64

Miléniová lipa

67

Slovenský žiak v Uhorsku

72

Uhorský školský systém
v období dualizmu zdola

73

Tradície vzdelávania
v rodine Štefánikovcov

73

Slovenskí študenti v maďarských gymnáziách 76	Školské mesto v dedine z nepálených tehál 107
Bratislava 81	Pomalé pomaďarčovanie „čisto maďarskej obce“ 131
„Kutya tóti“ v Šoprone 89	Slovenskí učitelia a študenti maďarského gymnázia 118
Prečo práve Sarvaš? 94	Atény na brehu Kriša 128
Striedanie škôl v rodine Štefánikovcov 95	Usilovný študent 140
Z Bratislavy do Šopronu 95	Štefánik v sarvašskom hlavnom gymnáziu 141
Neviditeľné siete 96	Pedagógovia 141
Z Nitry do „Maďarie“ 101	Spolužiaci 146
Maďarské školské mesto v slovenskej obci 106	Maturita 147
Sarvaš v druhej polovici 19. storočia 107	

Milujúci príbuzní v Sarvaši?

150

„Bývalý syn“ jednej vdovy

151

Balkónová scéna s otáznikmi

158

Štefánik a miléniové oslavy

159

Pokus o vraždu, alebo
prchká hádka?

160

Študentská báseň
z roku 1896

162

Milénium v Sarvaši

166

Milanesku a Milčiike

172

Príbeh lásky, ktorá nikdy
neexistovala

173

Láska

173

Smútok

180

Neželané obletovanie

185

„Každá rana sa zahojí...“

188

Príbeh zasypaný
výčitkami

193

„Prvá láska“
zakladateľa štátu

195

Epilóg

198

Pilot bez tváre
v Maďarsku

199

Pramene a literatúra

204

Menný register

218

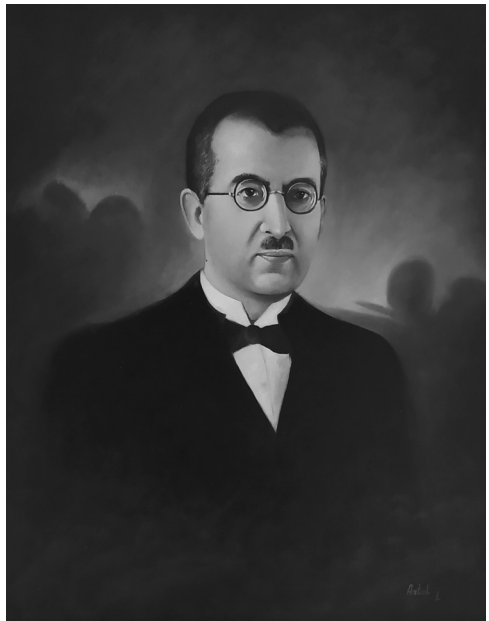
Poďakovanie

221

O autorovi

Prológ

1. Jenő Nádor (Neumann) (1889–1975),
riaditeľ sarvaškého gymnázia. Zdroj:
Szarvasi Vajda Péter Evangélikus
Gimnázium, Szarvas (VPEG)

1.

Na jar 1946 riaditeľ evanjelického gymnázia v Sarvaši Jenő Nádor poslal list Slovenskému národnému múzeu. Použil však nezvyčajný listový papier – polstoročné maturitné vysvedčenie, na ktoré napísal: „*Počas systematizácie gymnaziálnych spisov spustošených vo vojnovom roku 1944 som našiel toto pôvodné maturitné vysvedčenie Milána Štefánika.*¹ *Vysvedčenie s nádejou, že získam dodatočný súhlas dozornej komisie Ev. gymnázia aug. vyzn. Pétera Vajdu v Sarvaši, darujem Slovenskému národnému múzeu v Turčianskom Svätom Martine.*“² Riaditeľ Jenő Nádor našiel vysvedčenie z roku 1898, ktoré patrilo Milanovi Rastislavovi Štefánikovi (1880 – 1919), slovenskému podpredsedovi Československej národnej rady, slovenskému otcovi-zakladateľovi Československa, a takto ho odoslal do Turčianskeho Svätého Martina.

Prečo sa však Nádor dobrovoľne vzdal Štefánikovho vysvedčenia? V skutočnosti šlo zrejme o najhodnotnejší dokument z gymnaziálneho archívu: o pôvodné maturitné vysvedčenie najznámejšieho (prakticky jediného svetoznámeho) študenta, jediného obyvateľa Sarvaša, ktorý sa zapísal do dejín svetovej politiky. Nehovoriac o tom, že Nádor nebol len učiteľ, ale aj miestny historik: bol autorom oficiálnej veľkej monografie o dejinách obce,³ ktorá vyšla v roku 1922 pri príležitosti 200. výročia založenia Sarvaša.⁴ Teoreticky by si teda práve on mal osobitne vážiť jediný rukolapný dôkaz toho, že v obci nielenže štyri roky žila svetodejinná osobnosť, ale navyše aj drala lavice miestneho gymnázia. K dokumentu dokonca mohol mať aj osobný vzťah, keďže jeho otec, Jenő Neumann bol takisto pedagóg na gymnáziu a „Milán Štefánik“ patril k jeho najobľúbenejším žiakom.

- 1 Podľa spomienok Dezsőa Demeha doklad v skutočnosti našiel knihovník gymnázia András Gyarmati. DEME, Dezső: A szlovák kedvezménytörvény sok évtizedes. Magyar Nemzet, 25. júl 2001.
- 2 Slovenský národný archív, osobný fond Milana Rastislava Štefánika (ďalej SNA MRŠ), šk. 1, i. č. 13. Vysvedčenia hlavného evanjelického gymnázia v Sarvaši.
- 3 Sarvaš, ako uvidíme, bol v roku 1722 založený ako mesto a je ním aj dnes, no v desaťročiach, v ktorých sa odohráva náš príbeh, sa obec dobrovoľne vzdala štatútu mesta a v rokoch 1872 – 1966 bola z právneho hľadiska veľkou obcou.
- 4 NEUMANN, Jenő, 1922. Szarvas nagyközség története. Sarvaš.

Pravda, Nádorovo zdanlivo prekvapujúce rozhodnutie sa dá ľahko vysvetliť, ak ho interpretujeme v dobovom rámci. V roku 1946 bol totiž Štefánik v Maďarsku známy výlučne vďaka svojej role vo veľkej politike, do povedomia sa dostali jeho politické aktivity, ktoré sa skončili rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie, a to až do tej miery, že medzivojnová maďarská tlač o ňom nepísala ako o obyvateľovi Uhorska, dokonca ani ako o Slovákovi, ale väčšinou ako o „českom generálovi“.⁵ V roku 1946 aj Nádor premietol Štefánikovu neskoršiu kariéru, jeho aktivity počas prvej svetovej vojny na rok 1898 a z tohto aspektu vnímal aj dokument. Štefánik v jeho ponímaní nebol pýchou mesta, ale „vlastizradca“, ktorý zohral podstatnú rolu pri rozpade Uhorska. Štefánikova sarvašská minulosť nebola dôvodom na hrdosť, ale bolestné dedičstvo, ktoré treba radšej utajiť.⁶ Preto sa ho – v tieni prebiehajúcej povojnovej československo-maďarskej výmeny obyvateľstva, medzi kulismi kampane vyzývajúcej dolnozemských Slovákov, aby sa presídlili⁷ – chcel takto zbaviť.⁸

- 5 *Magyarság*, 13. august 1922, roč. 3, č. 183; *Magyarország*, 23. október 1927, roč. 34, č. 241; *Reggeli Hírlap*, 27. november 1930, roč. 39, č. 270; *Nemzeti Újság*, 19. máj 1928, roč. 10, č. 113; *Friss Újság*, 28. máj 1931, roč. 36, č. 118; *Magyar Nemzet*, 4. jún 1939, roč. 2, č. 126; *Népszava*, 11. október 1938, roč. 66, č. 230.
- 6 Je nadmieru charakteristické, že Štefánik nebol zaradený do zoznamu známejších osobností Sarvaša, teda do sarvašského panteónu, a to napriek tomu, že v ňom nájdeme viac ako tisíc životopisov. <https://www.szarvasnet.hu/kikicsoda/index.php>
- 7 Pozri POLÓNYOVÁ, Soňa, 2018. Mať volá! – československá propaganda k presídleniu sa Slovákov z Maďarska späť do „vlasti“. In ŽILÁKOVÁ, Mária – DEMMEL, József (eds.). „Mať volá?“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Békešská Čaba: VÚSM, s. 165 – 187; HELDÁKOVÁ, Lucia, 2018. Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu Sloboda). In ŽILÁKOVÁ, Mária – DEMMEL, József (eds.). „Mať volá?“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Békešská Čaba: VÚSM, s. 125 – 147; HELDÁKOVÁ, Lucia, 2020. *Mať volá! Propaganda výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – teoretické a historické aspekty*. Košice: ŠafárikPress; HELDÁKOVÁ, Lucia, 2020. Propaganda vo výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (analýza propagandy výmeny obyvateľstva). In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Zmeny hraníc a pohyb obyvateľstva v Európe po druhej svetovej vojne*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 221 – 242.
- 8 Takto tento príbeh dodatočne interpretoval aj Dezső Deme. DEME, Dezső: A szlovák kedvezménytörvény sok évtizedes. In *Magyar Nemzet*, 25. júl 2001, s. 6.

Prečo je zaujímavý tento v skutočnosti banálny príbeh o mieste úschovy maturitného vysvedčenia? Na jednej strane preto, lebo symbolizuje Štefánikov protirečivý vzťah k svojej rodnej vlasti. Maďarskojazyčné maturitné vysvedčenie zostalo v roku 1898 v Sarvaši práve preto, lebo Štefánik sa už ako osemnásťročný rozhodol opustiť rodné Uhorsko a študovať radšej v Prahe. Vysvedčenie mu totiž kvôli plánom študovať mimo Uhorska vydali v latinskojazyčnej verzii, a tak maďarský originál zostal v školskom archíve, kde sa neskôr našiel. Na druhej strane Nádorova reakcia symbolizuje, ako nasledujúce pokolenia extrémne, respektíve zjednodušené interpretovali a dodnes interpretujú Štefánikovu životnú dráhu: na slovenskej strane v kontexte vzniku štátu a na maďarskej strane v kontexte vlastizrady, čo sú navzájom sa vylučujúce prístupy.

To je dôvod, aby sme lepšie spoznali mladosť tejto osobnosti prinajmenšom stredoeurópskeho významu, ktorú doteraz poznáme len fragmentárne a navyše jej obraz je často poznačený predsudkami. V uplynulých desaťročiach vyšli tucty kníh o dospelom Štefánikovi, o rokoch strávených v Prahe, Paríži či iných kútoch sveta, o jeho vedeckej, diplomatickej, politickej a vojenskej kariére, no samostatná monografia o jeho mladosti vyšla naposledy pred takmer storočím.⁹ Preto sa vráťme k prameňom z prvých dvoch desaťročí jeho života, lebo storočné rozprávania neraz premietli na roky mladosti konštrukcie z posledných vojnových rokov a rozšírili ich tak na celú jeho životnú dráhu. Ďalším deformujúcim faktorom je to, že spomienky rovesníkov, ktoré boli primárnym prameňom k prvým dvom desaťročiam predčasne zosnulého muža, výrazne ovplyvnila – úplne pochopiteľne – pieta rodiny a priateľov.¹⁰ Spoznať detailnejšie túto

9 ŠUJAN, Juraj, 1929. *Milan Rastislav Štefánik. Vek mladosti*. Praha: L. Mazáč, Mazáčova slovenská knižnica, zv. XXI.

10 Ako príklad uvediem autora prvej slovenskej Štefánikovej biografie, Júliusa Bodnára (BODNÁR, Július, 1921. *Dr. Milan Rastislav Štefánik. Jeho život a dielo*. Bratislava: [BODNÁR, Július] BRADLAN, Branko, 1923. *Štefánik: hrdina – osloboditeľ*. Bratislava: Academia.) Bodnár bol manželom Štefánikovej sesternice z druhého kolena a bývalým kaplánom jeho strýka (GÁLIK, Ján, 2021. *Milan Rastislav Štefánik a jeho rodný*

Štefánikovu životnú etapu napokon treba aj preto, lebo rané biografie nevyužili mnoho prameňov vrátane dôležitých maďarskojazyčných dokumentov. Tak sa o jeho študentských časoch vytvoril povrchný obraz „slovenského mládenca trpiaceho v maďarskej puste“.

Podľa môjho názoru sú mladé roky zaujímavé práve preto, lebo nabádajú klásť otázky, ktoré boli doteraz v mŕtvom uhle navzájom sa míňajúcich slovenských a maďarských interpretácií. Mňa totiž namiesto hrdinského príbehu o Štefánikovi, respektíve príbehu o jeho „vlastizrade“ oveľa viac zaujíma tretí príbeh: osud chlapca z chudobnej rodiny evanjelického kňaza žijúcej v pohraničí, ktorý sa po odchode z rodnej obce musel prispôbiť svetu dualistického Uhorska. Chlapca so slovenskou materčinou, ktorý musel obstať v uhorskom školskom systéme, kde v tom čase už žiaci s nemaďarským materinským jazykom začínali s jednoznačným hendikepom. Chlapca, ktorý tieto prekážky veľmi úspešne zvládol, no napriek tomu sa hneď po maturite rozhodol Uhorsko opustiť a už nikdy sa doň – s výnimkou krátkych návštev príbuzných – nevrátil. Chlapca, ktorý bol popritom aj zvedavé dieťa, brat, priateľ, spolužiak a po istom čase, prirodzene, aj zalúbený mládenec. Tento príbeh ma však nezaujímal len sám osebe, ale v prvom rade preto, lebo podľa môjho predpokladu je prvých osemnásť rokov života Milana Rastislava Štefánika strávených v Uhorsku mimoriadne dôležitých aj z hľadiska jeho neskoršej životnej cesty, teda aj z hľadiska maďarských a slovenských dejín, spoločnej slovensko-maďarskej a sčasti aj stredoeurópskej histórie. Prevažnú väčšinu bezprostredných,

kraj. Martin, s. 76). Uvedenú biografiu postavil najmä na rozprávaní Štefánikovej trúchliacej matky. V memoároch napísaných začiatkom tridsiatych rokov, teda po dokončení Štefánikových biografii, si Bodnár potažkal takto: „Je to smutné, že nášho osloboditeľa, generála Štefánika, ešte aj po smrti nesprávne posudzujú, niektorí ho preceňujú, iní podceňujú, ba chceli by strhať z neho všetok nymbus heroizmu, čo není správne. [...] A keď k tomu povážime, že svoje namáhanie a úsilie zaplatil životom, tak tu ozaaj niet príčiny ku zbytočnému kriticismu, len ak by sme nechceli, aby vedľa Masaryka a Beneša aj Slovák Štefánik bol považovaný za budovateľa Československého štátu.“ Slovenská národná knižnica, Literárny archív (ďalej SNK LA), Bodnár, Július. Životopis, memoáre, sign. 116 A 31.

osobných uhorských skúseností získal v tomto období. Preto si v súvislosti s touto životnou etapou môžeme klásť aj otázky – prirodzene, neprekročiac rámec príbehu dospelujúceho chlapca –, aký vzťah mal Štefánik k vlasti a národu, k užším a širším spoločnostvám, ktoré ho obklopovali. Alebo formulujúc trochu konkrétnejšie a možno provokatívnejšie: zistíme, aká životná cesta, aké osobné skúsenosti a zážitky viedli slovenského chlapca z Nitrianskej župy k tomu, aby *zaprel* svoju rodnú vlasť? Podľa môjho názoru je totiž z maďarského i slovenského aspektu strhujúce a dôležité spoznať mladost muža so slovenským materinským jazykom, ktorý pochádzal z Uhorska, no jeho cnosti a chyby, bremená a zdroje sily rodinného dedičstva, osobné kvality a ambície, vlastné skúsenosti a krivdy sa v istom mimoriadnom okamihu utvárali tak, že sa z bývalého sarvaškého stredoškólačka stala osobnosť formujúca dejiny strednej Európy.¹¹

- 11 Žiaľ, nie je tu priestor na prezentáciu Štefánikových slovenských biografii a interpretácii, keďže len v uplynulých piatich rokoch o ňom vyšlo viac ako päťdesiat samostatných diel. Orientovať sa v bohatej odbornej literatúre pomáha aj viacero bibliografií: KLIMOVÁ, Anna – POLAKOVIČOVÁ, Eva – NĚMETHOVÁ, Mária – HRÚZOVÁ, Mária (zost.), 2000. *Milan Rastislav Štefánik 1880 – 1919. Personálna bibliografia*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici; BŔBOVÁ, Mária – DANKOVÁ, Monika – ŤAŽKÁ, Veronika, 2019: *Milan Rastislav Štefánik (1880 – 1919). Výberová personálna bibliografia 2*. Doplnené a prepracované vydanie. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. Z odbornej literatúry, ktorá odvtedy vyšla, bez nároku na úplnosť spomeniem napr. vynikajúcu monografiu Michala Kšiňana (KŠIŇAN, Michal, 2019. *L'homme qui parlait avec les étoiles: Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovaque de la Grande Guerre*. Paris; KŠIŇAN, Michal, 2021. *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava: Slovart; KŠIŇAN, Michal, 2021. *Milan Rastislav Štefánik. The Slovak National Hero and Co-Founder of Czechoslovakia*. London: Routledge), novší výskum dejín symbolu z pera Petra Macha (MACHO, Peter, 2019. *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava: Historický ústav SAV) a dielo Slavomíra Michálka, ktoré vyšlo v Berlíne (MICHÁLEK, Slavomír, 2019. *Milan Rastislav Štefánik and those who followed him*. Bratislava – Berlín: Veda – Peter Lang).

Kríza „tisícročného manželstva“

Dňa 24. mája 1918, necelý polrok pred koncom prvej svetovej vojny, sa vedenie Slovenskej národnej strany stretlo na rokovaní v Turčianskom Svätom Martine. Prítomní boli viacerí Štefánikovi blízki priatelia a bývalí spolužiaci (napr. Vavro Šrobár, Dušan Halaša či Igor Dula), no s najпамätnejším prejavom vystúpil Andrej Hlinka. Katolícky kňaz na schôdzi predniesol prejav, ktorý sa stal legendárnym: „*Tu je doba činov. Treba nám určite vysloviť, či pôjdeme aj naďalej s Maďarmi, alebo s Čechmi. Neobchádzajme túto otázku, povedzme otvorene, sme za orientáciu československú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.*“¹² Hlinka vzhľadom na blížiacu sa porážku ústredných mocností a nadchádzajúce mierové rokovania sformuloval aktuálne politické východiská, no jeho prejav dobre odzrkadľuje aj dobové utváranie slovensko-maďarských vzťahov. Keďže, ako uvidíme, národnostná otázka a dejiny slovensko-maďarských konfliktov utvárali aj jeden z najdôležitejších rámcov príbehu Štefánikovcov, preto je vhodné predostrieť krátky prehľad slovensko-maďarských vzťahov v dlhom 19. storočí.

Začiatkom 19. storočia vo viacjazyčnom,¹³ navyše väčšinovo nemaďarskojazyčnom Uhorsku takmer monopolisticky panoval politickému životu šľachtický stav. Jeho jednoznačne pozitívne spoločenské, hospodárske a politické reformné snaženia sa však časom spojili s cieľom zaviesť maďarčinu ako úradný jazyk. Zákon z roku 1844 stanovil, že namiesto latinčiny bude úradným jazykom krajiny maďarský jazyk. Podľa uhorskej politickej elity to bolo pozitívne, vyslovene

12 MEDVECKÝ, Karol Anton, 1930. *Slovenský prevrat III*. Bratislava: Komenský, s. 344 – 347.

13 O raných jazykových polemikách pozri KOLLAI, István: Szvatopluk az imakönyvben. A vallási versengés hatása a népnyelvek nacionalizálódására. *REGIO*, 2019, roč. 27, č. 4, s. 5 – 29. KOLLAI, István. Sörissza tudósok a borisszak ellen. Az etnikai konfliktusok spirális jellege a 18. századi magyar-szlovák identitásviták példáján. In *REGIO*, 2021, roč. 29, č. 2, s. 208 – 233.

dobromyseľné politické rozhodnutie: jazykové zjednotenie krajiny malo podporiť nielen odpor voči konzervatívnej vláde Habsburgovcov, ale aj spoločenskú integráciu, a tým aj reformy.¹⁴ Zavedenie maďarčiny namiesto dovtedy používanej latinčiny však znamenalo pre ľudí s nemaďarským materinským jazykom veľkú výzvu. Polemika o používaní *jazyka* sa potom pomaly transformovala do zápasu skupín, ktoré sa v jednotnom politickom spoločenstve vydievali jazykovo a teraz už aj *národne*, pričom účastníci ho často chápali ako boj na život a na smrť.¹⁵

Idea nacionalizmu, myšlienka moderného národa dorazila aj k obyvateľom Uhorska so slovenským materinským jazykom, ktorí v podstate nedisponovali skutočnou politickou mocou.¹⁶ Na prelome 18. a 19. storočia, v období osvietenstva bola na poli rozvíjania jazykovej kultúry aktívna najmä katolícka inteligencia (napríklad Anton Bernolák, kodifikátor prvého slovenského spisovného jazyka, autor jazykovedných diel a päťjazyčného prekladového slovníka), v prvých desaťročiach 19. storočia však už myšlienka moderného národa aktivizovala viac evanjelikov, ktorí boli inak v početnej menšine. Evanjelické cirkevné spoločenstvo zohralo totiž kľúčovú rolu pri vzniku modernej slovenskej národnej identity a azda nie je prehnané tvrdiť, že práve toto spoločenstvo bolo spočiatku určujúcou bázou spoločenskej siete slovenského národného hnutia, primárnym nositeľom slovenskej národnej myšlienky.

Nevyvinulo sa to tak náhodou. Treba spomenúť neveriteľne silnú skupinovú solidaritu evanjelikov, ktorá bola určite dôsledkom

14 O kossuthovskej politike zjednotenia záujmov pozri napr. OROSZ, István. Kossuth az érdekegyesítésről. In *Debreceni szemle*, 1994, roč. 2, č. 2, s. 225 – 232.

15 DEMMEL, József. Utváranie miestnych mocenských centier a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1848. Prípád Turčianskej stolice. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 31 – 43. O jednotlivých prvkoch slovenskej politiky identity pozri MATUS, László, 2020. *A tudós könyvmoly, a bakonyi vadkan és a maláriás vasutas. Tanulmányok Magyarországon szlovák történelméről*. Békeeská Čaba: MSZKI.

16 PICHLER, Tibor, 2011. Uhorská politická kultúra a slovenské národovecké myslenie. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.), *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 206.

aj toho, že v 17. – 18. storočí boli celé generácie evanjelických náboženských spoločenstiev prenasledované, prežívali v utajení až do roku 1781, keď im Tolerančný patent Jozefa II. povolil vyznávať svoju vieru a stavať kostoly. Ochrana vlastnej náboženskej komunity, vnútorná súdržnosť v nehostinnom okolitom svete bola pre mnohé evanjelické spoločenstvá dovtedy základnou skúsenosťou. Dôležitým faktorom v trojjazyčnej (slovenskej, nemeckej, maďarskej) cirkvi, ktorá však bola väčšinou jednoznačne slovenská, bola tradícia jazykovej tolerancie. V 19. storočí dlhý čas vytvárala dôležitý obranný val proti vonkajším, politickým útokom aj cirkevná autonómia. Posilniť pozíciu nemaďarských prvkov pomohlo aj to, že spoločenská mobilita v cirkvi nezávisela od stavovského postavenia: vďaka usilovnosti a talentu sa aj zo syna negramotných poddaných mohol stať hoci superintendent.¹⁷

Prejdúc už priamo k slovenskému národnému hnutiu, ako prvého musíme spomenúť Ľudovíta Štúra, narodeného v roku 1815. Štúr ako mladý pedagóg bratislavského evanjelického lýcea v tridsiatych rokoch 19. storočia vytvoril významný kruh svojich žiakov, čo malo obrovský význam: študenti lýcea, ktorých Štúr nadchol myšlienkou moderného slovenského národa, sa síce po štúdiu rozprchli, ale veľká časť z nich sa ako mladí kapláni, učitelia, advokáti alebo úradníci ihneď stala súčasťou miestnej elity hornouhorských miest a obcí. Malá študentská spoločnosť sa tak nerozšírila len priestorovo, ale začala fungovať ako dynamicky sa rozrastajúca sieť pretkávajúca celé slovenské jazykové územie.¹⁸ Medzičasom vznikol aj jeden z najdôležitejších nástrojov zjednotenia spoločenstva: jednotný, široko akceptovaný slovenský spisovný jazyk, ktorým štúrovci jednoznačne vyznačili hranice slovenského národného spoločenstva.

17 Príkladom je životná cesta Jána Seberiniho. DEMMEL, József, 2014. *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békešská Čaba: MSZKI, s. 23 – 31.

18 O tejto sieti pozri napr. DEMMEL, József. Maďarizácia v štúrovčine? Slovenskojazyčné elity a prvý slovensko-maďarský slovník. In HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter et al., 2019. *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: Veda, Historický ústav SAV, s. 427 – 452.

Spoločný, takmer všetkými akceptovaný jazyk nezjednotil len rôzne slovenské záujmové skupiny, ale vytvoril aj slovenský spoločenský život. Štúrovo politické periodikum Slovenské národné noviny, vychádzajúce v rokoch 1845 – 1848, sa totiž v mnohých severných župách stalo primárnym verejným fórom, pre miestnu inteligenciu, dokonca neraz aj pre šľachtickú elitu hovoriacu po slovensky sa noviny stali najdôležitejším priestorom na spoločenskú diskusiu a polemiku o verejných otázkach. Nie je náhoda, že o necelé dva roky, na jeseň 1847 sa naplnilo aj to, čo bolo dovtedy nepredstaviteľné: za slobodné kráľovské mesto Zvolen sa v rámci uhorskej stavovskej politiky objavil v uhorskom sneme prvý poslanec zastupujúci slovenské národné záujmy – Ľudovít Štúr, ktorý bol zvolený najmä vďaka svojej redaktorskej práci.¹⁹

Štúrovo poslanecké pôsobenie, ako aj stavovský snem zvolaný v roku 1847, ktorý sa napokon stal posledným, však zatienila jar národov, revolúcia v roku 1848. Marcové zákony síce uhorskej politickej elite razom umožnili zaviesť dovtedy darmo požadované sociálne, spoločenské a politické reformy, zároveň však ustanovením povinného maďarského úradného jazyka odcudzili významnú časť nemaďarskojazyčných obyvateľov, ktorí dovtedy aspoň lokálne, neformálne používali svoj materinský jazyk, čo však už nový zákon znemožnil. Niekoľko týždňov po peštianskej revolúcii 15. marca sa voči novému uhorskému ministerstvu vymedzili aj štúrovci.²⁰

Štúr a jeho dobrovoľníci od jesene 1848 do leta 1849 viedli proti Uhorsku tri ťaženia, no ani napriek svojmu angažovaniu na podporu cisára sa im u mladého panovníka Františka Jozefa nepodarilo dosiahnuť zásadné politické výsledky. Po roku 1849 maďarskí súčasníci nie náhodou ironicky zhodnotili, že slovenskí vodcovia dostali za odmenu presne to, čo Maďari za trest. Je to však zjednodušujúci

19 DEMMEL, József, 2015. *Ľudovít Štúr. Zrod moderného slovenského národa v 19. storočí*. Bratislava: Kalligram, s. 209 – 257. DEMMEL, József, 2020. *Ludožrút v Hornom Uhorsku: Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava: Veda.

20 DEMMEL, 2015.

pohľad, boje v rokoch 1848 – 1849 síce politické výdobytky nepri-niesli, no pre príslušníkov slovenského národného spoločenstva sa stali základným generačným zážitkom.²¹ Na jar 1849 sa navyše po prvý raz v dejinách zrodila aj myšlienka slovenskej štátnosti nezá-vislej od Uhorska.²²

Praktický pokrok v tejto otázke však v politickom zmysle nastal až po skončení obdobia porevolučného absolutizmu v rokoch 1849 – 1860, kedy uhorský politický život postupne opäť ožil. Hnutie síce nezískalo mandát v parlamentných voľbách, no v šesťdesiatych rokoch už dosiahlo mnohé úspechy. Zrodil sa základný dokument slovenskej politiky, memorandum požadujúce autonómnú slovenskú oblasť aj najdôležitejší slovenský kultúrny spolok – Matica slovenská. Pomaly sa začala formovať aj slovenská školská sieť (gymnaziá so slovenským vyučovacím jazykom a vyšie vzdelávacie zariadenia vznikli v Banskej Bystrici, Revúcej, Turčianskom Svätom Martine, neskôr v Kláštore pod Znievom a napokon v Liptovskom Hrádku). Významné politické pozície získali aj jednotliví slovenskí aktéri, napríklad Ján Francisci sa v roku 1864 stal hlavným županom Liptovskej župy, kým Viliam Pauliny-Tóth bol v roku 1869, pravda, nie na slovenskom jazykovom území, ale v srbsko-slovenskom volebnom obvode na juhu Dolnej zeme, v Kulpíne, zvolený za poslanca do uhorského parlamentu. Slovenský mediálny trh sa rozšíril a profesionalizoval: okrem politických a literárnych novín vychádzali aj cirkevné, ekonomické, osvetové, mládežnícke a humoristické časopisy. Na základe panovníkovho Protestantského patentu z roku 1859 vznikla pod vedením Karola Kuzmányho osobitná slovenská evanjelická cirkev v podobe Prešporskej patentálnej superintendencie, ktorá stmelila desiatky tisíc veriacich v tuctoch cirkevných zborov. Aj po zrušení patentu a opätovnom včlenení superintendencie do uhorskej evanjelickej

21 KODAJOVÁ, Daniela. Az 1848–1849-es forradalom szlovák emlékezete 1918-ig. *Kor/ridor*, 2014, roč. 1, č. 1, s 20 – 50.

22 DEMMEL, József, 2015. *Panszlávi v kaštieli. Zabudnutý príbeh slovenského národného hnutia*. Bratislava: Kalligram, s. 65 – 84.

cirkvi v roku 1867 slovenská evanjelická spoločnosť dosiahla, aby bol v roku 1872 za superintendenta Banského dištriktu zvolený jej kandidát Gustáv Adolf Seberini.²³

Toto všetko sa dalo dosiahnuť nielen rozšírením zázemia slovenského hnutia a jednoznačnou podporou panovníka Františka Jozefa, potrebné bolo aj to, aby uhorská politická elita, ktorá sa dostala k moci po vyrovnaní v roku 1867, neprijímala vážne protislovenské opatrenia, výnimkou bolo len systémové zneužitie právomocí počas parlamentných volieb. Toto pomerne pokojné obdobie však trvalo len do roku 1874. Vládna strana, ktorú od roku 1867 viedol Ferenc Deák, totiž prepadla a politickú moc na tri desaťročia prevzala liberálna strana Kálmána Tiszu. Zvyšné tri slovenské gymnáziá síce ešte v roku 1874 zatvoril predchádzajúci premiér István Bittó, ktorý získal poverenie najmä na riešenie ekonomickej krízy, no po Tiszovom nástupe k moci bola pre obvinenie z politickej činnosti zatvorená aj Matica slovenská. Následne slovenské hnutie, ktoré v podstate prišlo o všetky svoje inštitúcie a vo väčšine oblastí verejného života bolo paralyzované, na dlhý čas upadlo do pasivity.

Zástupcovia slovenskej politiky sa – napriek jednoznačným antipatiám – nepostavili na zásadný odpor ani v roku 1896 počas osláv milénia, teda tisícého výročia príchodu maďarských kmeňov do Karpatskej kotliny. Pričom veľkolepé celoročné oslavy, ktoré dominovali verejnému životu a diskurzu, neboli len spomienkou na založenie štátu, ale aspoň sčasti aj demonštráciou sily maďarského národného štátu voči domácim národnostiam.²⁴ Múr apatie však práve okolo roku 1896 začal pukať. Kálmán Tisza totiž v roku 1890 prepadol, a hoci jeho strana ešte pol druhého desaťročia zostala pri moci, v poslednom desaťročí 19. storočia sa v uhorskom straníckom systéme objavil nový aktér, ktorý minimálne na Hornom Uhorsku

23 DEMMEL, 2014, s. 98 – 106.

24 VARGA, Bálint, 2017. *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországn.* Budapešť: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, s. 141 – 145.

poriadne rozvíril stojaté vody politiky. Bola to Katolícka ľudová strana, ktorá na rozdiel od predošlej politickej praxe mala záujem už aj o slovenské hlasy, a preto sa spojila so zástupcami slovenského národného hnutia. Vďaka spolupráci, ktorú spočiatku považovala za výhodnú aj Slovenská národná strana, sa pomaly zaktivizoval aj slovenský verejný život,²⁵ pravda, skutočné oživenie a osamostatnenie slovenskej politiky nastalo až začiatkom 20. storočia.

V týchto rokoch však už Štefánik študoval mimo Uhorska, v Prahe, teda nemohol byť priamym svedkom politickej aktivizácie slovenskej spoločnosti. Po načrtnutí rámcov sa však vráťme k začiatkom, ku koreňom rodiny Štefánikovcov, k jej náboženským, regionálnym, spoločenským a iným charakteristikám.

25 SZABÓ, Dániel. A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon. In *Századok*, 1978, roč. 112, s. 730 – 756. SZABÓ, Dániel. A Néppárt megalakulása. In *Történelmi Szemle*, 1977, č. 2, s. 169 – 170. POLÁNYI, Imre, 1987. *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón*. Budapešť: Akadémiai, s. 89 – 121.